

ÇANAKKALE İLİNE DIŞ GÖÇLERİN ETKİSİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Salem KHALAF²

ÖZET

Bu çalışma temelde XIX. yüzyılın ikinci yarısından 2000’li yıllara kadar geçen dönemde Çanakkale’ye yönelen dış göçler ele alınmıştır. Böylece hem Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde hem de Cumhuriyet döneminde Çanakkale’ye ülke sınırları dışından gerçekleşen göç ve sığınma hareketleri ile bunun nüfus değişimi üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Araştırma kapsamında geçmiş yıllara ait göç politikalarını bir kenara bırakılarak, yapılan göçlerin ilçeler bazındaki dağılımı araştırılmaktadır. Aynı zamanda yerleşmelerin sayısında ve dağılışında yaşanan gelişmeler incelenerek, Çanakkale iline gelen göçmenlerin ilçeler bazında ağırlığının yanı sıra Biga ilçesi örneğinde kırsal yerleşmeler, kuruluş dönemleri açısından gruplandırılarak ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Çanakkale’nin 1850’den 2000’e uzanan nüfus tarihi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, Çanakkale’ye yapılan göçlerde, yurt dışında doğan vatandaşların oranları da bu araştırma açısından önemlidir. 1935 yılında Çanakkale’ye yapılan göçlerin oranı %11,75’iken Türkiye ortalamasının iki katına tekabül etmekteydi. Bu oran 2014 yılında Çanakkale ve Türkiye geneli için sırasıyla %1,2 ve %1,3 gerçekleşmiş olup, Çanakkale’ye yönelen dış göçlerin Türkiye ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, tarihî, sosyal, siyasi, demografik, ekonomik ve yerleşme özellikleri açısından önem arz eden nüfus hareketleri tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılda Çanakkale ve Batı Anadolu’nun büyük oranda nüfus çekerek bu sürece damga vurduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler; Çanakkale, Balkanlar, Nüfus, Göç,

EFFECTS OF FOREIGN MIGRATION TO ÇANAKKALE PROVINCE

ABSTRACT

The presented study treats the subject of foreign migration to Çanakkale province in a period of time between the first half of the XIXth century to the second millennium. In this respect we scrutinise on the subject of migration and political asylums and its effects on the population fluctuations to Çanakkale province out from the national borders both at the final phases of Ottoman Empire and in the republican Turkish period.

We examined the scatter of migrations based on provinces without considering the past politics on migrations. By also considering the advances in the number of settlements and their distribution, the migrants arrived to Çanakkale province was examined by their burden among the other townships. As in the example of Biga township, also the rural settlements were studied in detail in respect to their foundation year groups. We tried to set forth the population history of Çanakkale for the years between 1850 and 2000. On the other hand the share of citizens born abroad plays an important part in the study for the migrations towards Çanakkale. When the migrations in 1935 were 11.75% to Çanakkale, this figure was almost twice the ratio of migrations in whole Turkey. This figure was 1.2 % and 1.3 % for the year 2014 for Çanakkale and Turkey respectively and this points that the foreign migrations which incline towards Çanakkale is well below the ratio of Turkey’s mean foreign migration averages.

As a result, population movements which are important for its role on historical, social, political, demographic, economical features and settlement patterns, when assessed as a historical process - in the second half of the XIXth century and during the XXth century - Çanakkale and West Anatolia attracted an important proportion of foreign migrations and left its mark on this process.

Keywords; Çanakkale, Balkans, Population, Migration.

---

¹ Bu çalışma “Çanakkale İlinin Nüfus Yapısı” isimli Yüksek Lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, FEF, Coğrafya Bölümü, E-posta, drskhalaf@hotmail.com ve skhalaf@comu.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin hemen her döneminde gerçekleşen göçler dinamik bir süreç olup, nedenleri ve sonuçları itibariyle günümüzde de önemini korumaktadır. Tarihin ilk göçleri coğrafi şartların etkisiyle yiyecek bulma ihtiyacından ortaya çıkmıştır (Tanoğlu, 1966). Birçok bilim alanında ve farklı şekillerde tanımlanan göç olgusuna (Lee, 1966), nüfusun kalıcı veya yarı kalıcı olarak yer değiştirmesi şeklinde yaklaşmıştır. Doğanay'a göre göç, nüfusun sürekli olarak yaşamış olduğu bölgeleri bireyler, aileler veya gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli yaşamak amacıyla, başka bir yere hareket etmesi şeklinde tanımlanmıştır (Doğanay, 1994). Bir başka tanımda ise göç belli bir yerleşmede yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli ve farklı nedenlerle, bulunduğu yerden kalkıp başka bir yere yerleşmek üzere ya da nispeten sürekli olarak gitmesi anlamına gelir (Akgür, 1997). Benzer şekilde (Tümertekin ve Özgüç, 2004)'e göre de çok genel olarak göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirme olayını ifade etmektedir. Başta ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal, çevresel olmak üzere çok sayıda nedene bağlı olarak gerçekleşen göçler, bireyin yaşanılan yerden memnuniyetsizliğinin sonucunda meydana gelmektedir. Yaşanılan yerin olumsuzluklarından yer değiştirerek kurtulmayı amaçlayan göçmen, böylece hayatını daha iyi olanakların bulunduğu bir yerde sürdürmeyi istemektedir (Yakar, Saraçlı ve Yazıcı, 2010). Göçler, nüfusun yeniden dağılımı sonucunu doğurur (Tümertekin ve Özgüç, 2011). Bu nedenle göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil aynı zamanda toplumsal bir olgudur.

Göçün modern bilim ve sosyolojinin konusu olması ise XIX. yy başlamıştır. Bu yüzyılda yeni bir toplum biçimi ve geleneksel düzenin eleştirisi söz konusudur. Göç kuramları, XIX. yüzyılda Batı endüstri toplumunu açıklayabilmek için, iç ve dış göçler üzerinde durmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca, küçük çaplı veya kitlesel olmak üzere pek çok göç yaşanmıştır. Nedenlerine bakacak olursak; iklim koşullarının değişmesi, kuraklık ve kıtlık yaşanması, nüfusun artması ve toprakların yetersiz olması gösterilebilir. Ayrıca baskı ve saldırılar, depremler, salgın hastalıklar, yağma ve talan arzusu gibi nedenler de göçlere yol açabilmiştir. Bütün göçlerin hedefinde ise huzur içinde yaşam fırsatının yakalanması bulunmaktadır. Özellikle de kitlesel göçler sırasında, insanların yerinden yurdundan edilmesi, bütün yerleşim yerlerinin yerle bir edilmesi veya zorunlu göçe tabi tutulması gibi durumlarda büyük dramatik sonuçlar doğmasına neden olmuştur.

Göçler oluş nedenleri bakımından iç ve dış göçler olarak ikiye ayrılmaktadır. Nedenleri açısından bakıldığında ise siyasi ve ekonomik etkenler etkilidir. Ülkenin genel durumu ve ekonomik nedenler genellikle iç göçleri tetiklerken, bazı durumlarda ise dış göçlere neden olabilmektedir. Türkiye ölçeğinde yaşanan göç olaylarına bakıldığında, istisnaları olmakla birlikte siyasi etkenler, dışarıdan içeriye doğru yapılan göçlerin temel nedenidir.

Anadolu, coğrafi ve stratejik konumu itibariyle, tarih boyunca kitlesel göç ve sığınma hareketleri de dâhil olmak üzere göç hareketlerinin nihai hedefi haline gelmiştir. Türkiye'yi uluslararası göç hareketleri içinde bir varış ülkesi olarak ele alan araştırmalar gün geçtikçe daha da önemsenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde dışarıdan içeriye doğru yapılan göçlerin başlangıcı, (Endülüs gibi örneklerin dışında) devletin toprak kaybetmesiyle birlikte başlamıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Rus Çarlığı ile yapılan savaşlar neticesinde önce küçük gruplar, Kırım Savaşı'ndan sonra ise büyük gruplar halinde bu göçlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin maruz kaldığı tüm göç dalgaları aynı zamanda çalışma alanımız Çanakkale'yi de etkilemiştir. 1848-1861 arasında Çeçen ve Dağıstan göçleri, 1877-1878'de 93 Balkan göçleri (Muhacirler), 1911-1913 Balkan Savaşları sonucunda yaşanan göçler, 1923-1925 Nüfus Mübadelesi göçleri, 1934, 1950-1951, 1989 ve Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya göçleri bölgenin maruz kaldığı büyük göç dalgalarıdır. 1952-1967 yılları arasında tamamı serbest göçmen olmak üzere 175.392 göçmen gelmiştir. Bu göçmenlerden 107.262'si 1954-1958 arasındaki beş sene içinde gelmişti. Türkiye'ye 1990'lı yıllarda 20 binden fazla göçmen gelmiştir.

Çanakkale şehri ve çevresi, göçmenlerin toplandığı önemli yerlerden biridir ve bölgenin önemi erken fark edilmiştir. Bu bölgeye göçmenler iki ayrı yönden gelmiştir. 20 Ocak 1878'de Edirne'nin düşmesi ve Rusların Keşan üzerine ilerlemesiyle Trakya'dan Gelibolu'ya akın eden göçmenler yerli halkla birlikte Lâpseki ve Çanakkale'ye doğru göç etmişlerdir. Çanakkale'de aşırı bir yığılma olması üzerine buraya gelen göçmenler iç bölgelere gönderilmiştir (Kocacık, 1980).

1. Çanakkale'ye Yapılan Dış Göçler

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'ne olan etkilerinin boyutları oldukça geniştir. Savaşın genel olarak ekonomik, siyasî ve askeri birçok etkileri yanında özellikle bu coğrafyada kaybedilen topraklardan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin büyük etkileri ve sonuçları olmuştur.

19. Yüzyıl ve sonrasındaki göçlere yol açan etmenlerin temelinde Balkan coğrafyasında gelişen ulus devlet ve aşırı milliyetçilik uygulamalarının ortaya çıkardığı dışlamalar yanında, Karadeniz ve Kafkas coğrafyasında Rus yayılcılığının ortaya çıkardığı büyük kargaşa yatmaktadır.

Göçmen sayısı ve önemi açısından farklı grupların dâhil olduğu küçük ölçekli göçler de mevcuttur. Örneğin Beyaz Rusların, Rusya'dan Çanakkale bölgesine yönelik yaptıkları geçici göç, diğerlerinden farklı olmuştur. 1917 Ekim devrimi sonrasında Bolşeviklere karşı mücadele eden "Beyaz Ordu" 1920 sonlarına doğru kesin bir yenilgiye uğramıştır. Birliklere kumanda eden General Wrangel ve kurmay heyeti Kırım topraklarını boşaltmıştır. Kırım'dan 15-23 Kasım 1920 tarihleri arasında ayrılan 126 gemi ile 145 bin kişi İstanbul'a gelmiş ve bu sığınmacılardan 26 bini Gelibolu'ya gönderilmiştir. 26 Kasım 1920 tarihinde Gelibolu'ya çıkmış olan Rus sığınmacılar bir yıl kadar burada kalmıştır.

Boşnak Göçlerine bakılacak olursa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun resmî bilgilerine göre 1878-1912'ye kadar geçen dönemde, Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devleti'ne 63.000 kişi göç etmişti (Kırbaç, 2013). Bazı tarihçiler bu rakamın iki katını kullanırlar. Ancak Çanakkale'ye gelenlerin sayısı az ve dağınıktır. Özellikle Çanakkale Merkez ve Biga'da daha yoğun olduklarını biliriz. Ayrıca Ezine'nin bir köyünde buldukları da bilinmektedir. Çanakkale'de toplam 5 Boşnak köyü bulunmaktadır. Bu köylerden, 2'si Biga ilçesinde (Kalafat ve Kanlıkısık), 2'si Lâpseki ilçesinde (Çataltepe ve Nusretiye) ve biri de Gökçeada'da da (Tepeköy) bulunmaktadır.

Şam ve Suriye coğrafyasından gelenlerin sayılarının az olduğu bilinmektedir. Ezine İlçesine bağlı Sarısöğüt köyü gibi. Osmanlı Döneminde de Ulahların varlığı ile ilgili ve özellikle Ezine İlçesinde buldukları bilinmekte idi. Bunların yanı sıra sayıca önemli miktarlarda Tatarın farklı dönemlerde Türkiye'ye geldikleri fakat Çanakkale'de sayılarının az olduğu bilinmektedir.

Çanakkale nüfusuna etkileyen en önemli göçler ise, Kafkasya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen göçlerdir.

1.1. Bulgaristan Göçleri

Türklerin Bulgaristan'dan Türkiye'ye ilk göçleri 1877-1878 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu göçlerde Osmanlı-Rus Harbi sonrasındaki gelişmeler etkili olmuştur. Bu yıllardan sonra 1908'e kadar Bulgar ve Türklerin birlikte yaşadığı alanlarda, bir Bulgar Devletinin kurulması için gerek Ruslar, gerekse Bulgar milliyetçileri; verimli toprakların büyük oranına sahip Türk nüfusun bölgeden uzaklaştırılması gerektiği kanısına varmıştır. Böylece 1877-2013 yılları boyunca Bulgaristan'daki Müslüman ve Türk nüfusu %50 azaltılmıştır (Gündüz, 2015). İkinci Dünya Savaşına kadar devam eden göçler 1950'ye kadar azalarak devam etmiştir. 1939-1949 yılları boyunca toplam 21.353 kişinin göç ettiği bilinmektedir.

Tarihte 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben kurulan Bulgar Prensiği döneminden itibaren kendini gösteren ulus devlet kurma düşüncesi ve buna bağlı demografik yapıyı değiştirme fikri Bulgaristan'dan Anadolu'ya göçü tetikleyen başlıca etken olmuştur. Bu dönemde Bulgarlar, Türklerin Bulgaristan'dan göç etmelerini sağlamaya çalışmış ve bu doğrultuda çeşitli baskı girişimlerinde bulunmuşlardır.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen göçlerde, göç edenlerin genel olarak Türk soylularından olmaları dikkat çekmekle birlikte, göçün sadece siyasi boyutuyla değil, ekonomik ve toplumsal yanlarıyla da değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

93 Harbinden sonra, Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine ikinci büyük göç dalgası Balkan Harbi sırasında yaşanmıştır. Eminov'a göre, 1878-1912 yılları arasında Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne 350.000 kişilik kalabalık bir grup göç etmiştir (Çeçen, 2016). Göç esnasında Çanakkale'ye gelenlere ise daha çok "muhacir" denilirdi. Muhacir köylerinin Biga ve Lâpseki ilçelerinde çok yaygın olduğu görülür.

1925 yılına gelindiğinde ise savaşın yarattığı kaos ortamının bitmesiyle birlikte, Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Bu durum 1947'ye kadar sürmüştür. Ulukan'a göre 1923-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 220.041 kişi göç etmiştir. Aşağıdaki tabloda göçmenlerin yıllara göre göç ediş oranları görülmektedir.

Tablo 1: 20.Yüzyılda Bulgaristan'dan Anadolu'ya Yapılan Göçlerin Miktarı

Yıllar	Göçmen sayısı (kişi)
1912-1913	-
1923-1939	198.688
1940-1945	15.744
1946-1960	154.112
1961-1970	15.000
1971-1980	116.104
1981-1990	178.664
1993-1997	77.000
Toplam	749.648

Kaynak: Çeçen, s. 34, 2016.

Bulgaristan'daki yeni rejim 1944-1949 yılları arasında iki ülke arasında imzalanan anlaşmaları yok saymıştır. 1949 yılı sonrasında Sovyetlerin Bulgaristan üzerinde hâkimiyet kurmasına takiben ülkede yaşayan Türklere sosyal ve kültürel asimilasyon uygulanmaya başlanmıştır. Bu açıdan 1950 ile 1951 yılları arasındaki göçler ise farklı bir boyuttadır. Daha önceden azar azar uygulanan baskı ile göçe zorlanan Türk nüfusu, Sovyetlerin de desteğinin

alınmasıyla aleni olarak sınır kapılarına sürülmüş ve zorunlu göçe tabii tutulmuştur. 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti, verdiği notayla 250 bin Bulgaristan Türkü'nün 3 ay içerisinde Türkiye'ye kabulünü istemiş ve göçler başlamıştır. Yaklaşık olarak 15 ay içerisinde 140 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Atabay, 2012)..

Bu dönemde Çanakkale İline gelen göçmenlerin çeşitli özelliklerine göre dağılışımlı inceleyen Atabay aşağıdaki bilgileri vermektedir: (Atabay, 2012).

“1950-1951 yıllarında Çanakkale ve ilçelerine toplam 955 aileden oluşan 3618 göçmen iskân edilmiştir. Bu göçmenlerden 205 aile 838 nüfus Çanakkale merkez ve köylerinde, 82 aileden oluşan 349 nüfus Biga'da, 58 aileden oluşan 226 nüfus Bayramiç'te, 25 aileden oluşan 114 kişi Eceabat'ta, 34 aileden oluşan 131 nüfus Ayvacık'ta, 192 aileden oluşan 777 nüfus Yenice'de, 55 aileden oluşan 239 nüfus Çan'da, 38 aileden oluşan 172 nüfus Lâpseki'de ve 177 aileden oluşan 772 nüfus Gelibolu ilçesi ile köylerinde iskân edilmiştir.”

“1950-1951 yıllarında gelen göçmenlerden Çanakkale merkezde iskân edilenlerin %42'si kadın %58'i erkektir. Yaş gruplamalarına göre ise 0-7 yaşlarında olanlar %21, 8-20 yaşları arasında olanlar %25, 21-55 yaşları arasında olanlar %50 ve 56 yaş üzerinde olanların oranı ise %4'tür. İskân edilen göçmenlerin %74'ü çiftçi, %5'i serbest meslek sahibi, %3'ü berber, %2'si tütüncü ve %16'sı çeşitli meslek gruplarındandı. Çanakkale'nin ilçe ve köylerinde iskân edilen göçmenlerin %46'sı kadın, %54'ü erkekti. Yaşlarına göre sınıflamada ise 0-7 yaş arası %21, 8-20 yaş arası %27, 21-55 yaşları arası %48 ve 56 yaş ve üzerinde olanların oranı ise %4'tü. Mesleklerine göre durum ise; %76'sı çiftçi, %9'u tütüncü, %3 berber ve %12'si çeşitli meslek gruplarındandı.” (Atabay, 2012).

Bulgaristan, sonraki dönemde zaman zaman Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikaları uygulayarak, Türklerin, yaşadığı yerleri terk etmesine sebep olmuştur. 1969-1978'de Yakın Akriba Göçü Anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye 130 bin kişilik bir Müslüman ve Türk göçünün olduğu görülmektedir (Gündüz, 2015). Gelenler genel olarak akrabalarının bulunduğu yerlere yerleştirilmişlerdir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlere bakıldığında; Bulgaristan göçmenleri, geliş nedenleri ve yasallık durumu kazanmaları bakımından aynı yapıya sahip değildirler. 1989 yılına kadar Türkiye'ye gelen kesim Bulgaristan'daki siyasi baskıdan kaçarken ve Türkiye'de kolaylıkla vatandaşlık elde ederken, 1990 sonrası göç edenlerin bir kısmı Bulgaristan'ın içinde bulunduğu ekonomik krizden dolayı Türkiye'ye çalışmak için gelmiştir. Bu açıdan yasallaşma konusunda diğerleri kadar şanslı değildirler. Kısacası 20. yüzyılda Bulgaristan'dan yaklaşık 750 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Tablo 1).

Bulgaristan'daki ekonomik krizden kaçarak Türkiye'ye gelen Türkler ilk olarak ülkeye turist vizesiyle gelmeye başlamışlardır. Turist vizesiyle Türkiye'ye gelen göçmenler ilk yıllarda çalışma muafiyetiyle, 2000'li yıllarda ise düzensiz göçmen olarak Türkiye'de yaşamak durumunda kalmışlardır. Bunlar genel olarak İstanbul gibi büyük şehirlerde çalışmaktaydılar.

Bulgaristan coğrafyasından Çanakkale'ye gelenlerin sayısı tam bilinmese de her ilçede yoğun olarak görülür. Bunların Bulgar Türkleri yanı sıra muhacir veya Pomak gibi adlandırmaların altında toplanır. Çanakkale'ye yönelen dış göçler, Biga ilçesi örneğinde tablo 2'de sunulmuştur.

1.2. Çanakkale'ye Kafkas Göçleri

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Anlaşması ile Karadeniz kıyılarındaki Anapa, Poti, Ahıska Kaleleri Rusya'ya verildi. 1829'da Rusya Kafkasların büyük kısmında egemenlik sağlamıştı. Aynı yıl İmam Gazi Muhammet tüm Dağıstanlıları savaşa çağırarak cihat ilan etti ve Gazi Muhammet'in Ruslara esir düşmesiyle birlikte idam edilmesinin ardından hareketin öncülüğü İmam Şamil'e geçti. İmam Şamil, Ruslarla yaklaşık otuz yıllık bir mücadelenin sonunda 1859'da teslim oldu. Böylece Doğu Kafkasya'nın işgali tamamlanmış oldu.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı ilk kitlesel göç dalgası Kafkas Göçleri olmuştur. 1820'li yıllardan sonra küçük gruplar halinde başlayan göç giderek artmış ve 1858-1864 arasında yüz binlerce Kafkasyalı Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

1863-1864 yıllarında Dağıstan'daki Kumuk bölgesinden ve Çeçenistan'dan yapılan göçlerin tamamına yakını Adigeler ve Abhazlar oluşturuyordu. Karadeniz kıyılarındaki Taman, Tuapse, Anapa, Soçi, Sohum ve Poti gibi limanlardan yüz binlerce göçmen Osmanlı, İngiliz ve Rus gemilerine bindirilerek Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Köstence, Kefken, Ege ve Akdeniz kıyılarına indirilmiştir.

Osmanlı iskân politikasına uygun olarak göçmenler Anadolu başta olmak üzere Suriye, Ürdün, Mısır, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk topraklarına yerleştirildiler. Anadolu'daki en yoğun yerleşimler ise Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Batı Anadolu'da görülür.

Çanakkale'ye yerleştirilen Kafkas göçmenlerinin yerleşim alanları yoğun olarak Biga ilçesindeki 15 köyden fazladır (Tablo 2). Bazı köylerde ise farklı grupların bir arada yaşadığı görülmektedir.

1.3. Yunanistan'dan Çanakkale'ye Olan Göçler

Fransız İhtilâli ile birlikte tüm dünyayı saran milliyetçilik akımı, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. 1800'lü yılların başından itibaren Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar başladı. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren kaybettiği bu coğrafyalarda yaşayan Türkler ve Müslümanlar göç etmeye zorlandılar. 1821 Mora Ayaklanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), 1896-1897 Girit Ayaklanması, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde toplumsal düzende meydana gelen devlet otoritesindeki boşluk kitlesel göçlerin yaşanmasına neden oldu. Başarısızlıkla sonuçlansa da Rumlar, ilk olarak Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanını fırsat bilerek Eflak-Boğdan'da ayaklandılar. 1821'de Mora'da başka bir isyanla Yunan Krallığı'nın 1830 yılında kurulacağı süreci başlattılar.

1828-1829 yılında Osmanlı-Rus savaşında yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, imzalamak zorunda kaldığı Edirne Antlaşması ile bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasını kabul etmek zorunda bırakıldı. 3 Şubat 1830'da bir protokol hazırlayarak Yunan Devleti'nin sınırlarını belirleyen Büyük Devletler, 24 Nisan 1830'da bu durumu Osmanlı Devleti'ne de zorla onaylatarak Yunan Devletini resmen kurmuş oldular.

93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Teselya'nın Yunanistan sınırlarına katılmasının ardından bölgede yaşayan Müslümanlar ve Teselya Müslümanlarının büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklara göç etmek zorunda kaldılar. Sadece bu döneme kadar çeşitli bölge ve beldelerde yaşayan Türkler 1877-1878 yıllarında Selanik ve Kosova vilayetlerinde tahminen 300.000, Makedonya'da ise 250.000-300.000 muhacir toplandı. Selanik tarafındaki muhacirlerin bir kısmı Anadolu ve Suriye'ye göç ederken bir kısmı da vilayet dâhilinde yerleştirilmeye çalışıldı. Kosova'dan

gönderilen yaklaşık 15.000 göçmen geçici olarak Selanik Vilayetine yerleştirilirken 1877-1891 tarihleri arasında iskân edilmek üzere İstanbul'dan da 18.874 kişi bölgeye gönderildi. Böylece bugün Çanakkale İl sınırları (Kırım, Kafkasya, Bulgaristan ve Romanya)'dan bu dönemde toplam gelen muhacir 7.110 kişi idi (Atabay, 2005).

1895'te Girit'te başlayan ayaklanma, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın başlaması ve Yunanistan'la Aralık 1897'de İstanbul Antlaşması'nı imzalanması, Girit ile ilgili yeni düzenlemeleri beraberinde getirdi. Bu antlaşma sonucunda Girit, görünüşte Osmanlı Devleti'ne, ancak fiilen Yunanistan'a bağlı hâle geldi. 1897'den itibaren oluşturulan bu statü ile Osmanlı ordusu Girit'ten çıkartıldı ve Yunanlı bir valinin yönetimine bırakıldı. Bu şartlar altında 40.000 Giritli Müslüman, o dönemde Osmanlı egemenliğinde olan başta Rodos olmak üzere Oniki Ada, Lübnan, Suriye, Libya gibi vilayetlere ve Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kaldılar.

1912-1913 yıllarında meydana gelen Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin Doğu Trakya hariç Rumeli'deki topraklarını Sırbistan, Karadağ, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın arasında paylaşmasına neden oldu (bundan 80 yıl sonra da bu coğrafyalardan Anadolu'ya göç devam edecekti). Ege Makedonya'sı olarak adlandırılan, Girit, Midilli, Limni ve Sakız adaları, Yunanistan sınırları içerisinde kaldı. Bu savaşlar sırasında 1.000.000'un üzerinde Müslüman nüfus, yurtlarından ayrılarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan topraklara göç ettirildi. Sadece Yunan Krallığı'nın işgal ettiği topraklardan 200.000 Türk, Osmanlı Devleti'ne sığındı. Fakat göç ettirilenlerin büyük kısmı hatta yarıya yakını göç yollarında meydana gelen başta saldırılardan, açlıktan ve hastalıktan yaşamını yitirmiştir.

Sonuç olarak; Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine görüşmeler kesintiye uğrasa da 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında mübadele gerçekleşti. Mübadele kapsamında McCarthy'e göre 1912-1920 arasında bütün Balkanlardan gelen muhacir sayısının 413.922 olduğunu belirtilmiştir. Gelibolu'yu ayrı tutulursa, bu dönemde sadece Biga Sancağına 4.033 kişi yerleştirmiştir (McCarthy, 2014).

1900 yılı nüfus sayımlarına göre Girit'te Müslümanların sayısı artık giderek azalarak 33.496 kişi seviyesine düşmüştü. 1911'de yapılan nüfus sayımı neticesinde Müslüman nüfus 27.852 kişi olarak tespit edildi. Girit'ten Osmanlı vilâyetlerine yaklaşık olarak 175 bin kişi göç etmişti. Ege denizi kıyıları, Aydın vilâyeti ve çevresi Giritli göçmenlerin başlıca tercih ettikleri yerlerin başında geliyordu. Çanakkale'de ise daha çok güney ilçelere ve özellikle Ayvacık'a yerleşildiği görülmektedir.

Yunanistan'dan Türkiye'ye yönelen göçlerin önemli bir bölümü Mübadele kapsamında gerçekleşmiştir. Mübadele fikri ciddi anlamda ilk olarak Balkan Savaşlarının sonrasında ortaya çıkmıştır. İki Balkan savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarının % 80'ine yakını ve toplam nüfusun da yaklaşık %16'sını (4,2 milyon) kaybetmiştir. Savaşlar sonucu yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kaldığı, bunların yaklaşık yarısının Müslümanlar olduğu ve genelde katliamdan kaçtığı bilinmektedir (Bozdağlıoğlu, 2014).

Lozan Antlaşması ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının tanınması sonrasında, Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi, askeri ve siyasi olarak elde edilen başarıların antlaşma ile somut bir hale getirilmiş halidir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan bu antlaşma ile beraber Türkiye-Yunanistan sınırı Meriç nehri olarak kabul edilmiş, Batı Trakya bölgesi Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. İki devletin de kendine mensup milletleri koruma veya egemenliği altına alma girişimleri, uluslararası bağlayıcılığı olan bir antlaşmayla koruma altına alınması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Böylece, 30 Ocak 1923 tarihli Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol imzalanarak, mübadelenin kapsamı açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre, Türk topraklarında

yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren, zorunlu mübadele kapsamına alınacaklardı (Lozan Mübadilleri Vakfı, 2018). (İstanbul, Gökçeada ile Bozcaada'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler mübadele dışı tutulmuştur).

Mübadele sürecine bakıldığında, 1923'ten 1930 yılına kadar geçen süreçte 384.000 kişi Türkiye'ye, 1.250.000 kişi de Yunanistan'a göç etmiştir (Arslan, Timuçin, Kurşun, 2018). Türkiye'ye gelen mübadiller ağırlıklı olarak Marmara bölgesi şehirleri başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli şehirlerine yerleştirilmişlerdir. 1923 Protokolü sonrası 1925 Ankara Antlaşması, 1926 Atina Antlaşması, 1930 Ankara Sözleşmesi gibi birçok anlaşma ile mübadele kaynaklı sorunların çözümü hedeflenmiştir.

Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadele protokolü ile gelen göçler sonucunda ilerleyen yıllarda ikili ilişkiler, mübadele dışında bırakılan Batı Trakya Türklerinin bir kısmının da göç ettirilmesine yahut göç hareketine zaruri katılmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye'den giden Rumların Yunanistan'a yerleştirilmesi sürecinde yaşanan sorunlar bu göç hareketinin temel nedenlerinden biridir.

1924-1930 yılları arasında Çanakkale merkez ilçeye (108), Gelibolu ilçesine (140), Ayvacık ilçesine (129), Ezine'ye (33), Eceabat'a (33), Biga'ya (30), Lâpseki'ye (21) ve Bayramiç'e (16) mübadil gelmiştir. En fazla mübadil alınan yerler Selanik (%54), Midilli (%32), Girit (%5), Cezayir-i Bahri Sefid (%4), Manastır (% 4), Yanya (%1) olmuştur.

Çanakkale merkeze bağlı köylerden Ahmetçe'de (1), Bali'de (1), Çınarlık (1), Çetmi Kebir (2), İbriktepe (6), Kazım Karabekir Paşa (1), Morlu (1), Musaköy (1), Yukarı Çarşı (2), Yalı (3) kayıt görülmekte iken, Ayvacık kazasına bağlı olarak gösterilen köylerden, Rum Mahallesi (1), Adatepe köyü (67), Küçüksuyu (4), Arıklık (1); Biga'nın Hacı Ayvaz Köyü (1), Hamidiye (1), Karabiga (2), Gelibolu'nun Maydos köyü (63), İnöz (12), Ermeni Mahallesi (1), Bayır Köyü (1), Çallı (4), Kavaklı (1), Galata (6), Kalenderhane (1), Kocaali (6), Kozköy (5), Ezine'nin Hatipler (1), Seferşah (1), Camii Kebir (13), Balıklı Köyü (1), Bahçeli (1), Tevfikiye (2) ve Tavaklı (1); Lâpseki'nin Bergos köyü (1), Hüdavendigar (1), Umurbey köyünde (2) kayıt görülmektedir.

Mübadillerin geldikleri yerlere göre dağılışı ise aşağıdaki şekildedir; (Şentürk, 2018).

“1924-1930 (yoğun olarak 1924-1928) yılları arasında Cezayir-i Bahri Sefid, Girit, Edirne, Manastır, Midilli, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelen mübadiller Çanakkale'ye yerleştirilmişlerdir. Çanakkale'ye gelen mübadillerin sayısı Selanik'ten 269, Midilli'den 159, Girit'ten 23, Cezayir-i Bahri Sefid'den 19, Manastır'dan 18, Yanya'dan 5 ve Edirne'den 1'dir. Kaydı olan 494 Tasfiye Talepnamesi olup bazı talepnamelerde iki, üç, dört ve beş kişinin ismi bulunduğundan Çanakkale'ye gelen mübadil sayısı 564 olmaktadır. 1924-1930 yılları arasında Çanakkale merkez ilçeye 108, Gelibolu ilçesine 140, Ayvacık ilçesine 129, Ezine'ye 33, Eceabat'a 33, Biga'ya 30, Lapseki'ye 21 ve Bayramiç'e 16 mübadil gelmiştir (BCA 130.16.13.2). En fazla mübadil Selanik'ten gelmiştir. Mübadillerin sayılarına göre yüzdeleri Tablo 1'de belirtildiği üzere Selanik %54, Midilli %32, Girit %5, Cezayir-i Bahri Sefid %4, Manastır % 4, Yanya %1 ve Edirne %0,2'dir” (Şentürk, 2018)

1877-1950 arası Çanakkale Merkez'e gelerek iskân edilen göçmenlerin sayısı 27.614 olarak kayıtlara geçmiştir. Rakamlar sırasıyla Yunanistan, adalar, Bulgaristan, Kafkasya, Romanya, Kırım, Sırbistan ve Arnavutluk'tan gerçekleşmiştir. En fazla iskân yeri olarak

Gelibolu ve Biga seçilmiştir. Örneğin 93 harbi sırasında göç edenler için Ezine'ye bağlı 4, Biga'ya bağlı 18 yeni köy kurulmuştur (Atabay, 2005).

Başka kaynaklarda ise daha farklı rakamlar kullanılmaktadır (Dalaman, 2014).

“1877–1891 yılları arasındaki dönemde 7.000’i İstanbul’dan olmak üzere Biga bölgesine 32.169 göçmen (7.676 hane) yerleştirilmiştir. Resmi makamların onayı alınmaksızın bölgeye gelenlerin sayısı da 60.000 kişiyi bulmuştur. Göçmenler Biga’ya bağlı 65 köye yerleştirilmiştir. 1891’den sonra yerleştirilenlerin sayısı ise 22.440 kişidir (5.462 hane). Balkan Savaşları sonrasında da bölgeye yoğun bir göç akışı devam etmiştir. 1912’de 30.000 kişilik bir göçmen grubu gelmiştir. 1912–1920 arası dönemde 4.033 kişi daha bölgeye iskân edilmiştir. Bu süreçte birçok Rum ailesi de Gelibolu ve Çanakkale topraklarına göç etmiştir.” (Dalaman, 2014)

Bu durum 19. yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Sotiriadis tarafından verilen bir istatistiğe göre 1912’de Çanakkale sancağında 177.489 kişi içindeki Helen nüfusu 38.830 kişidir. Bu rakam nüfusun % 21,8’ini oluşturmaktadır. Bu Helenlerden 27.500’ü Çanakkale, Ezine ve Biga kazalarında yaşamıştır. Anagnostopulu, 19. yüzyıl boyunca Çanakkale kıyı bölgesinde büyük bir Ortodoks nüfusunun yaşadığını belirtmiştir.

“Sotiriadis’e göre 1912’de Biga kazasında 68.184 kişilik toplam nüfus içinde 9.100 Helen bulunuyordu. Buna göre Helenler toplam nüfus içinde % 13’lük bir paya sahipti. Anagnostopulu’ya göre ise Biga kazasındaki Rumlar 5.770 kişi ile 60 aileden oluşuyordu. Bu ailelerden 30’u İskenderköy’de yaşıyor ve Bulgarca konuşuyordu. Bunlar daha sonra Bulgaristan’a göç etmiştir. Geri kalanlardan bazıları Rumca, bazıları ise Türkçe konuşuyordu. Rumca konuşan 750 Ortodoks ise Aksaz köyüne yerleşti. Bu Hıristiyanlar Trakya’dan gelmişlerdi ve bölgede balıkçılıkla uğraşıyorlardı. Rumca konuşmakta olan 200 Rum İnceköy’de, 750 Rum Karadağ köyünde, 1.000 Rum ise Demirciköy’de ikamet ediyordu. Çanakkale, Ezine ve Ayvacık kazalarında bulunan Rum nüfusa bakılacak olursa Sotiriadis’e göre 1912 yılında bu üç kazada 88.131 kişilik toplam nüfus içerisinde 22.730 Helen yaşıyordu. Bunun nüfus içindeki yüzdesi ise %25,8’di. Anagnostopulu da yaklaşık olarak bu sayıları vermiş ve bu Rumların hepsinin Rumca konuşmakta olduğunu belirtmiştir. Bunlardan Çanakkale’de yaşayanların 7.000 kadarı Batı Trakya’dan gelmişti. 5.500’ü Erenköy’de yaşıyordu. Bunların nereden geldikleri belirlenememiştir. 800’ü Bayramiç köyünde yaşamıştır. Bunlar Trakya, Lapseki ve Edremit’ten gelmiştir. 3.500’ü Yenişehir köyünde yaşıyordu. Bu grup Gökçeada, Bozcaada, Taşoz ve Semadirek’ten gelmişti. 650’si Adatepe’de yaşamıştır. Bu Rumlar ise Midilli adasından gelmiştir. Geriye kalan Rumlar ise Papazlı, Narlı, Büyük Kömürcü ve Küçük Kömürcü köylerine yerleşmişlerdir. Bu köylerde yaşayanların nereden geldikleri belirlenememiştir. Bunun yanı sıra Trakya kökenli olup Rumca konuşan 1.100 Rum Lapseki’ye yerleşmiştir. Lapseki’nin tüm çevresi ise Türklerden oluşmuştur” ((Dalaman, 2014).

Osmanlı Devleti’nde 1881/82–93 yılları arasında yapılmış olan genel nüfus sayımına göre Biga bölgesinde (Çanakkale, Ezine, Ayvacık, Biga, Lapseki) toplam 15.101 Rum yaşıyordu. Limni sancağı içinde yer alan İmroz ve Bozcaada’da bulunan Rum nüfus ise

11.836 kişidir. 1897 yılı Osmanlı nüfus rakamlarına göre Çanakkale bölgesindeki Rumların sayısı 17.681 kişidir. 1906/7 döneminde Biga özel bölgesinde yaşayan Rum nüfusunda ciddi bir artış görülmüştür. Bu tarihlerde bölgedeki Rum nüfusu 38.291 kişidir. 1914 yılına ait olarak yapılan inceleme ise Çanakkale bölgesindeki Rum nüfusun 8.541'e düştüğünü göstermiştir. Bunun, İttihat ve Terakki yönetiminin bölgeyi Türkleştirme politikasının ve Balkan Savaşı sonrası yaşanan göçlerin bir sonucu olduğu bellidir (Dalaman, 2014).

Başka bir kaynakta Çanakkale nüfusu ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

‘İtilaf Devletleri Çanakkale’den 1923 Ekiminde ayrıldılar. Ancak daha 1922 yılında Türk birliklerinin yaklaşması üzerine 10.000 Rum Gökçeada’ya sığınmış ve ada nüfusu 9.200’den 19.200’e ulaşmıştır. Çanakkale bölgesine gelmiş olan mübadiller 1924 Ocak ayından 1928 yılına kadar çeşitli tarihlerde Rumların daha önce boşalttığı bölgelere yerleştirildiler. Mübadillerin iskân edildiği bölgeler şunlardır: Çanakkale merkeze 701, merkeze bağlı köylere 711, Lapseki ve köyelerine 800, Bayramiç’e 360, Biga ve köyelerine 1,037, Ayvacık ve köyelerine 851, Ezine ve köyelerine 2.500 ve Eceabat’a 150 kişi yerleştirilmiştir. Çanakkale ve merkez köyelerine yerleştirilmiş olan mübadillerin % 48’i erkek, % 52’si kadındır. Bunların yaşlarına göre dağılımı; 0–7 yaş arasında % 15, 8–20 arası % 47, 21–55 arası % 33, 56 yaş ve üzerinde olanların oranı ise % 33’tür. Mesleklere göre dağılımları; % 67’si çiftçi, % 5’i bakkal, % 17’si çeşitli meslek grupları, % 3’ü hizmetkâr, % 4’ü memur ve % 4’ü hamaldır. Çanakkale’nin ilçelerine yerleştirilenlerin meslek dağılımları ise şöyledir: % 65’i çiftçi, % 20’si biberci, % 3’ü bakkal, % 2 kahveci, % 3’ü ipek böcekçisi ve % 7’si tütüncü.’’ (Dalaman, 2014).

Çanakkale bölgesine 1921–1929 arası dönemde iskân edilen mübadil sayısı 11.856 kişidir. Çanakkale’ye mübadelede en yoğun göç 1924 senesinde yaşanmıştır. 1924 yılında gelen mübadil sayısı 7.886 kişidir (Dalaman, 2014). 1927 tarihinde Türkiye’de Çanakkale ilinin toplam nüfusu 181.375 kişidir. Bölgeye gelmiş olan göçmen sayısı ise o tarih itibarıyla 10.856 kişidir (Behar, 1996).

2. Çanakkale’ye Yönelen Göçlerin Nüfus Değişimi Üzerindeki Etkisi

Osmanlının son döneminde Anadolu’ya göç eden mültecilerin bir bölümü Çanakkale’ye gelmişlerdir. Çanakkale’ye gelen göçmenler Yunanistan, eski Yugoslavya, Karadeniz ve Kafkas Dünyası ve Bulgaristan gibi ülkelerden geç etmişlerdir. Gelenlere evler yapılmış, arazi dağıtılmış ve bazıları da serbest göçmen kabul edilmiştir. 1937 yılına kadar iskân gören göçmen nüfusu 10.195 kişi iken, toplam göçmen nüfusu 10.688 kişidir. 1923-1937 yılları arasında gelen göçmenler Çanakkale nüfusunun % 5’ini teşkil etmektedir.

1935 sayım yılında ilk defa doğum yeri itibarıyla nüfus özellikleri dikkate alınmıştır. 1935 Genel Nüfus Sayımına göre Çanakkale ilinde bulunanlar ve Türkiye’de doğanların sayısı 196.625 kişidir. Yaklaşık % 88.25’ine tekabül etmektedir. Türkiye dışında doğanların sayısı ise 26.167 kişi iken yaklaşık % 11.75’lik bir orana tekabül etmektedir. Bu oran ise Türkiye’nin geneli yaklaşık yarısı civarında idi (%6). Ancak bu orandaki kişiler çoğu göçmen olarak gösterilmiştir. Böylece Türkiye genelinde bu oran 1985-1990 dönemi hariç hep düşüşle devam etmektedir. Aynı durum oranlar farkı göz onunda bulundurup Çanakkale için de geçerlidir (Khalaf, 2000).

1935’te Çanakkale ili dışında doğanların sayısı 42.562 kişi iken, bunların oranı yaklaşık % 19,1’dir. İl dışı doğumluların % 7.36’sı başka illerde doğanlardır (DİE,

1937), geriye kalanlar ise yabancı ülkelerden gelenlerdir. Bunlar çoğunlukla Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya doğumludur. Başka bir deyişle nüfus yaklaşık olarak %12'si dış göç ile Çanakkale'ye gelmiştir. Bunların yanı sıra son altmış yılda gelenlerin çocuk ve torunları da göz önünde bulundurulursa, bu rakam iki katına çıkabileceği, başka bir deyişle o dönemde Çanakkale'de, yaklaşık olarak her dört nüfustan birinin göçmen kökenli olduğu sonucuna varılabilir.

1945 yılında, Çanakkale nüfusunda başka il doğumlu olanların sayısı artmıştır. Bu durum II. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanmaktadır. Yabancı ülke doğumlu olanların sayısı ise 22.905 kişi olup 1935 yılına göre bir azalmanın olduğu görülmektedir. Bunun ana nedeni ise, dış göçlerin azalmasıdır.

1970 yılında başka illerde doğmuş olanların sayısı 36.123 kişi iken bunun genel nüfus içindeki oranı %10 dolayındadır. Yabancı ülkelerde doğanların oranı %3,5'tir (Bu oran Türkiye geneli için %2,5 civarında idi). 1980 Yılında Çanakkale ilinde yaşayanların doğum yerlerine göre dağılımları şu şekildeydi; Çanakkale'de doğanların oranı % 86.14'iken, yabancı ülkelerde doğanların oranı % 2,6'dır (Khalaf, 2000) (Türkiye geneli için %1,9 civarında idi).

Son yıllara bakıldığında Çanakkale İli nüfusu 530 bin geçtiğini ve bunların yaklaşık %30 Çanakkale dışında yaşadıklarını ve bunlar kadar başka illerden Çanakkale yaşadıklarını görülmektedir (TÜİK 2017). Ancak başka ülkelerde doğmuş olanların oranı genel olarak hem Türkiye hem de Çanakkale'de bu oran %2'lerin ve altına indiğini görülmektedir.

2014 yılı rakamlarına bakıldığında, Türkiye genelinde yurt dışına doğmuş olan vatandaşların 992. 597 ile %1,3 iken, bu oran İstanbul'da 270.539 kişi ile %3 civarında iken, Çanakkale'de ise 6186 kişi ile %1,2'lerde idi (TÜİK 2018). Böylece başka ülkelerde doğmuş olup Çanakkale'de yaşayan vatandaşların oranı Cumhuriyet Döneminde genel olarak sürekli düştüğü görülmektedir. Bu durum, Doğu Avrupa ve Balkanlardan gelen büyük göçlerin azalması ve gelenlerin Çanakkale'yi tercih etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Çanakkale'ye yerleştirilen göçmenlerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkileri, ilin en büyük ilçesi durumundaki Biga örneği üzerinden Tablo 2'de gösterilmiştir. 1850'ye kadar bugünkü ilçe sınırları dâhilinde 31 olan köy sayısı, nüfusun artması ve göçmenlerin gelmesiyle birlikte şu an 110'a yükselmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Göç sadece göçmen bireyin bir faaliyeti değil, birey ve yapı arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda göç sadece fiziki bir yer değiştirme değil, nüfusun, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak da yer değiştirmesidir. Göç iki coğrafya arasında yaşamaya çalışan bir insana benzer. Göç bir kültürel mekândan diğerine doğru olan hareket olup, her iki bölgede de büyük etkiler bırakmaktadır.

Göç edilen bölge veya ülke, Müslüman ve Türk etkisini yok etme veya azaltma anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bölgeye yeni gelenler yıkılmış bir insan portresi gibi dursa bile bu bölgeye yeni bir kan, kültür, deney ve ekonomik yaklaşım da getirmektedir.

Kaynaklara göre farklı rakamlar kullanılmakla birlikte, 1850-2000 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmen sayısı, ülke nüfusunda önemli bir yer tutmaktadır. 2000 yılına kadar yapılan göçler neticesinde gelen nüfustan kalan nesiller şu an Türkiye nüfusunun %15-25'ini oluştursa da Çanakkale nüfusunda bu oranın daha fazla olduğu bilinmektedir. Ancak Balkanlardan gelen göçmenler Avrupa kültürüne daha yakın olmalarından dolayı nüfus artış hızı da düşüktür ve özellikle son yıllarda nüfusları çok fazla artmamıştır. Bunun örnekleri Çanakkale ve Batı Anadolu'da görülmektedir.

Bugün ülke sınırları dışında kalan bölgelerden Çanakkale'ye göç edenlerin dönemlere göre yerleşim yerlerinde de farklılık görülmektedir. Örnek verilecek olursa; Pomaklar daha çok Biga ve Çan ilçelerinde yerleştirilirken, Bulgaristan'dan gelenler ise tüm ilçelere, özellikle Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi kıyılarına yakın alanlara yerleştirilmiştir. Kafkasya'dan gelenlerin daha çok Biga kırsalına, Yunanistan'dan gelenlerin ise döneme göre farklılık gösterse bile genel olarak Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyıları çevresine yerleştirildiği görülmektedir.

Böylece devlet, değişik dönemlerde gelen göçmenlerden daha iyi faydalanmak için onları uygun yerlere yerleştirmeye çalışmıştır. Bazı durumlarda stratejik düşünerek hareket etmiş, göçmenler farklı yerlere veya bölgelere yerleştirilmiştir. Sonuç olarak göç hareketleri Çanakkale'nin nüfusu yapısı açısından da ilginç bir yapı ortaya çıkarmıştır. Çanakkale'nin güney kesimlerine Yörük, Türkmen, tahtacı Çepni ve değişik coğrafyalardan gelen Müslüman ve Türk nüfus yerleştirirken; kuzeye ise Yörük, Pomak, Kafkas ve Tatarlar ile Romanya, Bulgaristan, eski Yugoslavya ve Yunanistan'dan gelen Türk ve diğer Müslümanlar yerleşmiştir. Bu Kültürel çeşitlilik Çanakkale'nin demografik yapısını daha da zenginleştirmiştir.

Tablo 2: Biga Köylerinin Nüfus Grupları ve Kuruluşlarına Göre Dağılımı

Köy Adları	Yerleşmedeki Nüfus Grubu	Açıklama
Abdiğa	Pomak	Pomak, 1891, Bulgaristan, Filibe, Rahova.
Adliye	Muhacir	Muhacir, 1889, Bulgaristan, Filibe vs.
Ağaköy	Muhacir	Muhacir, 1880, Bulgaristan, Razgrad/Şumnu.
Ahmetler	Yörük	Yörük, 1561.
Akkayrak	Pomak	Pomak, 1904, Bulgaristan, Filibe, Tomraç ve Küçükköy.
Akpınar	Yörük	Yörük (Tarih?) + Pomak, 1891, Filibe, Dravna ve Foyna.
Aksaz	Mübadele	Mübadele Muhaciri, 1925, Yunanistan, Selanik, Doyran, Langaza, Klepe ve Turgutlu. (Eski Rum köyüdür)
Akyaprak	Muhacir	Muhacir, 1879, Bulgaristan, Razgrad, Ayazlar köyü.
Anbaroba	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük (Tarih?), + Muhacir, 1894, Bulgaristan, Osmanpazarı, Razgrad vs.
Arabaalan	Pomak	Pomak, 1885, Bulgaristan, Filibe, Lakavitsa.
Aşağıdemirci	Karışık(Çerkez-Muhacir)	Çerkez, 1877, Kafkasya, Adige, Kuban; + Doksanüç Muhaciri, Bulgaristan, Razgrad, Osmanpazarı, Şumnu, Aydos, Rusçuk, Silistre.
Ayıtderi	Karışık (Türkmen-Muhacir)	Türkmen, 1411 + Muhacir, 1878, Bulgaristan.
Bahçeli (İhsaniye)	Karışık(Çerkez-Muhacir)	Çerkez, 1874, Kafkasya, Adige, Kuban Havzası, + Bulgaristan Muhacirleri, 1878.
Bakacak (İpkaiye)	Karışık(Çerkez-Muhacir)	Çerkez, 1874, Kafkasya, Adige, Kuban Hafzası, + Muhacir, 1877, Bulgaristan, Şumnu, Osmanpazarı.
Bakacaklıçiftliği	Muhacir	Muhacir, 1877, Bulgaristan, Filibe, Yeniköy.
Balıklaşme (Belediyesi)	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Tırnova, Şumnu, 1878
Bekirli	Yörük	Yörük, 1561, Karaçadırlı Aşireti.
Beziranlar	Yörük	Yörük, 1648.
Bozlar	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük, 1625 + Muhacir, 1943, Bulgaristan, Eski Cuma.
Camialan	Pomak	Pomak, 1900, Bulgaristan, Filibe, Daudvu, Kuruşu ve Drievu.
Cihadiye	Çerkez	Çerkez, 1887, Kafkasya, Adige, Kuban.
Çakırlı	Yörük	Yörük, 1711.

Çavuşköy	Yörük	Yerli, Yörük ? 1385 ?
Çelikgürü	Muhacir	Muhacir, 1881, Bulgaristan, Razgrad, Karaveliler, Hocalar.
Çeltik	Muhacir	Muhacir, 1882, Şumnu, Akyar (Eski Bulgar köyüdür).
Çeşmealtı	Pomak	Pomak, 1878, Bulgaristan, Botevgrad, Orhaniye.
Çınardere	Karışık(Çeçen-Muhacir)	Çeçen, 1864, Dağıstan, + Muhacir, 1878, Bulgaristan, Şumnu.
Çınarlıköprü	Karışık(Çeçen-Muhacir)	Çeçen, Dağıstan, 1848 + Muhacir, Bulgaristan, Çeşitli.
Çömlekçi	Muhacir	Muhacir, 1878 (Karağaç Köyünden gelen tarafından kurulmuştur).
Danişment	Yörük	Yerli, Yörük 1171
Değirmencik	Karışık (Mübadele-Muhacir)	Mübadele Muhaciri, 1925, Yunanistan, Selanik Dedeagaç, + Muhacir, Bulgaristan, Kosova, Üsküp (Eski Rum köyüdür)
Dereköy (Şevketiye)	Çerkez	Çerkez, 1872, Kafkasya, (AdigeKuban, Krosnodar, Tantogay ve Şinci köyleri, 1872.
Dikmen	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Kırcaali, Boruva.
Doğancı	Karışık (Kafkas-Muhacir)	Kumuk, 1877, Dağıstan, Aksay şehri Vadigilli, Elpeyli Torgalli, + Romanya ve Bulgaristan Muhacirleri, 1934.
Eğridere	Muhacir	Muhacir, 1871, Eskicuma, Akmehtet Köyü, Şumnu Nasçı Köyü.
Elmalı	Pomak	Pomak, 1882, Bulgaristan, Filibe, Bukova, Rakovutsa, Drenova.
Emirorman (İhvaniye)	Çerkez	Çerkez, 1881, Kafkasya, Adige, Kuban, Eskalay.
Eskibalıklı	Yörük	Yörük, 1600, + Tatar, 1761
Eskibakacak	Yörük	Yörük, 1542
Eybekli	Karışık (Yörük-Pomak-Muhacir)	Yörük, 1731 + Pomak, 1878, Bulgaristan, Filibe, Rubcuz, 1878, + Muhacir, Bulg. Lofça
Gemicikırı	Muhacir	Muhacir, 1881, Bulgaristan, Eskicuma, Kamçıboylu; Şumnu, Yasçı.
Geredeli	Yörük	Yörük, 1445.
Gerlengeç	Muhacir	Muhacir, 1877, Razgrad, Sultaniye, Eskicuma Popköy.
Geyikkırı	Karışık (Kafkas-Muhacir)	Kumuk, Dağıstan, 1860 + Muhacir, 1878, Bulgaristan, Eskicuma, Balıksu, + 1934, Razgrad, Pabuççular.
Göktepe	Muhacir	Muhacir, 1888, Bulgaristan, Eskicuma, Kayabaşı, Hocaköy.
Güleçköy	Muhacir	Muhacir, 1881, Bulgaristan, Tunca/Arda Akıncılar Köyü.
Gümüşçay (Belediyesi) (Demetoka)	Yörük	Yerli, Tarih?
Gündoğdu (Karantı)	Karışık (Pomak-Muhacir)	Pomak, 1883, + Muhacir, 1883, Bulgaristan, Filibe, Evciler, +Şumnu Terbi Köy, Karlıova,
Gürçeşme (Arapçeşme)	Muhacir	Muhacir, 1877, Bulgaristan, Razgrad, Osmanpazarı, Araplar, Aşağı Kapdağı ve Ayazlar
Gürgendere	Muhacir	Muhacir, 1884, Bulgaristan, Razgrad, Umur.
Güvemalan Köyü	Karışık (Yörük-Pomak-Muhacir)	Yörük, 1855 + Muhacir, 1895, Bulgaristan, Şumnu + Pomak, Filibe Küççökköy ve Tomaç.
Hacıhüseyinyaylası	Muhacir	Muhacir, 1891, Bulgaristan, Filibe, Tekke Köy.
Hacıköy (Maksudiye)	Karışık(Çerkez-Muhacir)	Çerkez, 1872, Adige, Kuban, + Muhacir, 1878, Bulgaristan Razgrad, Eskicuma, Şumnu.
Hacıpehlivan (Hulübeliler)	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Razgrad, Hülübe
Harmanlı (Fiilik)	Pomak	Pomak, 1878, Bulgaristan, Filibe, Dervisova.+ Muhacir, Bulgaristan, Şumnu, Aydos
Havdan	Pomak	Pomak, 1881, Bulgaristan Filibe, Poyna, Dravna, Bukfu.
Hisarlı (Hasalı)	Yörük	Yörük, 1711.
Hoşoba	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük, 1767 + Muhacir, 1877, Bulgaristan, Razgrad, Ada Köyü, Lofça.

İlicabaşı	Pomak	Pomak, 1893, Bulgaristan, Filibe, Lakaviça, Corgan, Tafrişna.
İşikeli (Eşekçi)	Pomak	Pomak, 1896, Bulgaristan, Filibe, Lokavitsa.
İdriskoru (Tevfikiye)	Çerkez	Çerkez, 1873, Kafkasya, Adige, Kuban, 1873.
İlyasalan	Pomak	Pomak, 1911, Bulgaristan, Filibe, Tomraç ve Küçükköy.
İskenderköy	Pomak	Pomak, 1878, Bulgaristan, Filibe, Drenova, + Yunanistan Dedeagaç, + Kosova Ronen (Eski Bulgar köyüdür).
Kahvetepe (Şerefiye)	Çerkez	Çerkez, 1874, Kafkasya, Adige, Kuban.
Kalafat	Boşnak	Boşnak, 1861, Saraybosna, Kesalak, Bihaç Velikakyaruşa, Sazin.
Kaldırımbaşı	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Razgrad.
Kanibey (Popköy)	Muhacir	Muhacir, 1883, Bulgaristan, Razgrad, Popköy.
Kapanbelen	Pomak	Pomak, 1869, 1877, Bulgaristan, Filibe, Dobrule Köyü.
Karaağaç	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Razgrad, Karaağaç Köyü.
Karabiga (Belediye)	Yörük	Yerli.
Karacaali	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük, 1700'ler + Muhacir, 1878, Bulgaristan, Şumnu, Çavuşköy, Kurtlar, Saraçlar.
Karahamzalar	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük, 1700'ler+ Muhacir, 1897, Bulgaristan, Razgrad Şumnu, Akyar, + Şumnu, Siyahlar, 1934.
Karapürçek	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük (Karakeçili), 1812 + Romanya Muhaciri, 1934, Köstence, Siyahlar Köyü.
Kaşıkcıoba	Yörük	Yörük, 1761
Katrançı	Muhacir	Muhacir, 1877, Bulgaristan, Karlova, Bançeliköy.
Kayapınar	Muhacir	Muhacir, 1878, Bulgaristan, Razgrad, Araplar, Hocaköy, Dereköy, Ayazlar.
Kaynarca	Pomak	Pomak, 1896, Bulgaristan, Filibe, Çatrak, Drenova, Steminak, Çurkuvu ve Sriyavu.
Kazmalı	Muhacir	Muhacir, 1883, Bulgaristan, Şumnu, Dobruca, Pravda, Cumalı.
Kemer	Mübadele	Mübadele Muhaciri, 1925, Yunanistan, Dedeagaç, Vardar ve Selanik. (Eski Rum Köydür).
Kepekli	Muhacir	Muhacir, 1903, Bulgaristan, Aydos, Kiremitçik Köyü.
Kocagür	Muhacir	Muhacir, 1877, Bulgaristan, Şumnu, Hocaköy; Razgrad, Kurtlar.
Koruoba	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük Tarih ? + Muhacir, 1878, Bulgaristan, Osmanpazarı, Karınabat, Tırnova, Silistre vs.
Kozçeşme (Belediye)	Muhacir	Muhacir, 1884, Bulgaristan, Şumnu, Karaveliler.
Osmaniye	Çerkez	Çerkez, 1877, Kafkasya, Adige, Kuban.
Otlukdere	Muhacir	Muhacir, 1879, Bulgaristan, Şumnu, Çobanköy, Osmanpazarı, Tırnova.
Ovacık	Yörük	Yörük, 1761.
Örtülüce	Muhacir	Muhacir, 1904, Filibe, İnebekçi köyü, Kırcaali, Hasköy.
Paşacayı (Boğaaalan)	Yörük	Yörük, 1681.
Pekmezli	Yörük	Yörük, 1261.
Ramazanlar	Yörük	Yörük, 1461.
Sarıcaköy	Yörük	Yörük, 1360.
Sarıkaya	Karışık (Göçebe(Yörük)-Pomak)	Göçebe, 1860 + Pomak, 1879, Bulgaristan, Filibe, Rava, Yeşilköy, Tırmiş.
Sarısivat	Muhacir	Muhacir, 1886, Bulgaristan, Filibe, Baruva, (Kırcalı).
Sarnıç	Yörük	Yörük, 1711.
Savaştepe (Lütfiye)	Çerkez	Çerkez, 1878, Kafkasya, Adige, Kuban.
Sazoba	Muhacir	Muhacir, 1880, Bulgaristan, Razgrad, Kosovina.
Selvi	Muhacir	Muhacir, 1887, Bulgaristan, Şumnu, Selvi, Görmekçe.
Sığırcık	Muhacir	Muhacir, 1877, Bulgaristan, Razgrad, Osmanpazarı, Şumnu.
Sinekçi	Muhacir	Muhacir, 1880, Bulgaristan, Eskicuma, Nasçıköy, Adaköy, Çukurkişla, Tekeli, Razgrad, Buğular.

Şakirbey	Muhacir	Muhacir, 1299, Bulgaristan, Eski Zağra.
Şirinköy	Muhacir	Muhacir, 1880, Razgrad, Kosovina.
Tokatkırı	Çerkez	Çerkez, 1265, Adige + Muhacir, Bulgaristan, Razgrad, Eski Zağra, Filibe vs.
Yanıçköy	Yörük	Yörük, 1685.
Yeniceköy	Karışık (Mübadele-Muhacir)	Muhacir, 1893, Bulgaristan, Pravadi vs + Mubadele Muhacirleri, 1925, Yunanistan, Selanik, Florina, Dedağaç, Sofular (Eski Rum köyüdür).
Yeniçiftlik (Belediye)	Karışık (Pomak-Muhacir)	Pomak+Muhacir, 1895, Bulgaristan, Belaslatina, Lofça, Bejanova, Palamarsa, Köklüce, vs.
Yenimahalle	Muhacir	Muhacir, 1882, Bulgaristan, Razgrad, Doğandere, vd.
Yeşilköy (Çilingir Mahallesi)	Pomak	Pomak, 1882, Bulgaristan, Filibe, Çilingir Köy.
Yolindi	Pomak	Pomak, 1878, Bulgaristan, Filibe, Naresçan,
Yukarıdemirci	Karışık (Yörük-Muhacir)	Yörük (1861)+Muhacir, 1878, Bulgaristan, Şumnu, Eskiköy, Sırtmahalle.

Kaynak: Gürsu, Engin, 2001.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783-1922, Toplum ve Bilim sayı. 80, s.144- 170, 1999.

https://www.academia.edu/6973581/Akg%C3%BCnd%C3%BCz_A._1999_Osmanl%C4%B1mparatorlu%C4%9Fu_ve_D%C4%B1%C5%9F_G%C3%B6%C3%A7ler_1783-1922_Toplum_ve_Bilim_No._80_pp._144-170 (son erişim tarihi 22.12.2018)

Akgür, Zeynep, Gökçe. Türkiye’de kırsal kesimden kent göç ve bölgelerarası dengesizlik, (1970-1997), Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları No:201, Ankara. (1997).

Arslan, Timuçin, Kurşun, Özge. Balkan Savaşlarından Günümüze Türklerin Yunanistan'dan Göçü,

https://www.academia.edu/31338955/BALKAN_SAVA%C5%9ELARINDAN_G%C3%9CM%C3%9CZE_T%C3%9CRKLER%C4%B0N_YUNAN%C4%B0STANDAN_G%C3%96%C3%87%C3%9CMIGRATION_OF_THE_TURKS_FROM_GREECE_SINCE_THE_BALKAN_WARS (erişme tarihi 20.12.2018).

Atabay, Mithat, 1877-1950 yılları arasında Çanakkale'ye göçler, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, sayı 3. 2005.

Atabay, Mithat, Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan’dan Çanakkale’ye Göçler Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, sayı 13. 2012.

Bozdağlıoğlu, Yücel, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, TSA, sayı 3, 2014. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200497> (erişme tarihi 15.12.2018).

Çeçen, Berrak, Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Göçmen Derneklerinin Rolü, İstanbul. Yüksek Lisans Tezi. 2016.

Dalaman, Aykut, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Çanakkale’ye Yerleştirilen Mübadiller (1923-1930), Ankara. 2014.

DİE, 1935, 1950, 1970, 1980, 1990, 2000 Yılları, Genel Nüfus Sayımı, Ankara.

DİE, 1980 Genel Nüfus Sayımı, Ankara. 1983.

Doğanay, Hayati. Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994.

- Gündüz, Ali Osman, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü (1989 Örneği) Aşyan Dergisi. 2015.
- Gürsu, Engin, Biga Pegai, Çanakkale, 2001.
- Khalaf, Salem, Çanakkale İlinin Nüfus Yapısı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. 2000.
- Kırbaç, Amra Dedeic, Boşnakların Türkiye'ye Göçleri, Akademik Bakış Dergisi, Sayı, 35, 2013.
- Kocacık Faruk, Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçle (1878–1890), Osmanlı Araştırmaları I, 1980, İstanbul, s. 137-190. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/112844> (erişme tarihi 11.12.2018).
- Kümbetoğlu, Belkıs, Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar, Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar. Bağlam Yayıncılık. Ankara. 1997.
- Lee, Everett S. A theory of migration, Demography, 3, s, 47-57. 1966, <https://link.springer.com/content/pdf/10.2307%2F2060063.pdf>
- Lozan Mübadilleri Vakfı- www.lozanmubadilleri.com – 2018, (erişme tarihi 25.12.2018).
- Mutluer, Mustafa, Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Yayın Evi, İstanbul, 2003.
- McCarthy, Justin, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı: 1821-1922, çeviren Fatma Sarıkaya. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 2014.
- Özer, Serper, Demografiye Giriş, İstanbul. 1980.
- Şentürk, Ayşegül, Çanakkale Vilâyetine Mübadillerin Yerleştirilmesi (1923-1930): Tasfiye Talepnamelerine Göre Bir İnceleme ve Değerlendirme, Sayı 25, s285-316, 2018
- Tandoğan, Ali, Türkiye Nüfusu, Trabzon. 1998.
- Tanoğlu, Ali. Beşeri Coğrafya. Nüfus ve Yerleşme. İstanbul Üniversitesi. Yay. No: 1183, İstanbul, 1966.
- TÜİK, Türkiye'de ikamet eden T.C. vatandaşlarının doğum yerlerine göre dağılımı, 2014 tablosuna bakınız. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21505> (erişme tarihi 25.12.2018).
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye, Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür. Mekân, 12. Baskı, İstanbul, 2011.
- Yakar, Mustafa. Saraçlı, Sinan ve Yazıcı, Hakkı. Afyonkarahisar İlinde İller Arası Göçlerin Gelişmişlik Endeksleriyle Analizi, Doğu Coğrafya Dergisi, 15, 2010.
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26950> (erişme tarihi 10.10.2018).
- Yıldırım, Seyfi, Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri, CTAD, Sayı 8, S,75-92. 2012.